

P. Szabó Sándor[✦]

A muhi csata tatár narratívája*

DOI 10.17047/HADTUD.2022.32.4.96

Ez a tanulmány kínai nyelvű mongol történeti források alapján rekonstruálja a muhi csata tatár narratíváját. A tanulmányban vizsgált források felbecsülhetetlen értékű információkat tartalmaznak a muhi csatáról és a magyarországi tatárjárásról, ennek ellenére mindeddig sem Magyarországon, sem külföldön nem publikáltak olyan tudományos munkát, amely ezt a rekonstrukciót elvégezte volna.**

KULCSSZAVAK: muhi csata, tatárjárás, kínai nyelvű mongol források, Szübeetej, tatár narratíva, tatár kivonulás

The Mongolian Narrative of the Battle of Mohi

This essay reconstructs the Mongolian narrative of the Battle of Mohi based on Chinese-language Mongolian historical sources. Although the sources examined in this study contain invaluable information on the Battle of Mohi and the Mongol invasion of Hungary, no academic work has ever been published in Hungary or elsewhere in the world to accomplish this reconstruction.

KEYWORDS: *Battle of Mohi, Mongol Invasion of Hungary, Chinese-language Mongolian sources, Subutai, Mongolian narrative, Mongol withdrawal*

Bevezetés

Az 1241–42-ben lezajlott magyarországi tatárjárás sorsdöntő ütközete, a muhi csata, a magyar történelem egyik legfontosabb csatája volt, amely világtörténelmi szempontból is kiemelkedő jelentőséggel bírt. A Sajó mellett történt összecsapás és a Magyar Királyság elleni mongol invázió rendkívül gazdag hazai

✦ Sinológus, tanszékvezető, egyetemi docens, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Kína-tanulmányok Tanszék – Sinologist, Head of Department, Associate Professor, National University of Public Service, Department of China Studies; e-mail: p.szabo.sandor@uni-nke.hu

* A szerző köszönetet mond Négyesi Lajosnak, Padányi Józsefnek és Szenes Zoltánnak a tanulmány elkészítéséhez nyújtott szakmai segítségért, támogatásért.

** Jelen tanulmány esetében a jegyzeteket kivételesen nem lábjegyzetként az adott oldal alján, hanem végjegyzetként közöljük és nagyobb betűkkel szedtük, mert a kínai írásjegyek kisebb méretben nehezen olvashatók lennének – a Szerk.

és nemzetközi szakirodalommal rendelkezik, tehát a témakör világszerte intenzíven kutatottnak számít. Ugyanakkor meglepő módon a muhi csatával és a magyarországi tatárjárással kapcsolatos hazai és külföldi kutatások mindeddig *méltatlanul kevés figyelmet* fordítottak a kínai nyelven fennmaradt mongol történeti forrásokra, annak ellenére, hogy azok „első kézből származó”, „bennfentes” információkat tartalmaznak, hiszen *maguk a tatárok* írták le bennük az eseményeket. Ebben a tanulmányban bemutatom, hogy a kínai nyelven fennmaradt mongol történeti források segítségével *rekonstruálhatjuk a muhi csata tatár narratíváját*, vagyis megismerhetjük, hogy *a tatárok szerint* hogyan zajlott le a magyar történelem egyik legfontosabb ütközete.

A tanulmányban elemzett kínai nyelvű mongol szövegek a muhi csata és a magyarországi tatárjárás kutatásának elsődleges fontosságú forrásai közé tartoznak, nem perifériális jelentőségű történeti adalékok. Bármennyire fontos történeti forrás például Spalatói Tamás csataleírása, amely még Batu szavait is „idézi”, ahogy B. Szabó János a tatárjárásról szóló kitűnő monográfiájában fogalmaz: „Kevés kétségünk lehet afelől, hogy Spalatói Tamásnak nem nagyon volt módja megtudni, hogy mit is mondott a mongol fővezér a csata előtt”.¹ A tanulmányban elemzett kínai nyelvű mongol szövegek éppen ezt a hiányt pótolják: *maguk a tatárok* beszélnek el bennük, hogy az ő szemszögükből nézve hogyan zajlott le a muhi csata és a magyarországi tatárjárás. Ebből fakad e szövegek kivételes jelentősége.

Korábbi munkáimban bemutattam és a kutatók számára hozzáférhetővé tettem három kínai nyelven fennmaradt mongol történeti forrást, amely felbecsülhetetlen értékű információkat, adatokat tartalmaz a muhi csatáról és a magyarországi tatárjárásról. A három forrásban közös, hogy mindegyik a muhi csata és a magyarországi tatárjárás legmeghatározóbb mongol katonai vezetőjéről, Szübeetej hadvezéréről és haditetteiről szól. Ez a három forrás a következő:

- A *Yuanshi* 121. tekercsében található Szübeetej életrajz – a továbbiakban erre „A” szöveggként hivatkozom.²
- A *Yuanshi* 122. tekercsében található Szübeetej életrajz – a továbbiakban erre „B” szöveggként hivatkozom.³
- A Szübeetej, valamint ugyancsak híres hadvezérré vált fia és unokája tiszteletére emelt templom kőtábláján olvasható Szübeetej életrajz – a továbbiakban erre „C” szöveggként hivatkozom.⁴

A fenti forrásokat közlő tanulmányaim megjelenése előtt a „B” és a „C” szöveg jellemzően teljesen kívül esett a muhi csatával és a magyarországi tatárjárással foglalkozó hazai és külföldi kutatók/kutatások látókörén, az „A” szövegnek pedig jellemzően csak egy részét ismerték és használták a téma kutatói Magyarországon és külföldön egyaránt.

Ebben a tanulmányban a fenti három forrásra támaszkodva rekonstruálom a muhi csata tatár narratíváját. Fontos megjegyezni, hogy a muhi csatával és a magyarországi tatárjárással foglalkozó rendkívül gazdag hazai és nemzetközi szakirodalomban *nincs egyetlen olyan munka sem*, amely ezt a kutatást elvégezné.

Ejtsünk néhány szót arról is, hogy *miért kínai nyelven maradtak fenn* a tanulmányban elemzett mongol források. Ennek egyik oka, hogy az 1200-as évek

folyamán a mongolok fokozatosan meghódították Kínát, és ezzel párhuzamosan Kínának centrális szerepe lett a Mongol Birodalom kormányzásában, a kínai nyelv pedig a mongol kormányzati rendszer alapvető fontosságú nyelvévé vált. Azonban van egy másik lényeges ok is. Nevezetesen, hogy Ázsia keleti felén hosszú évszázadokon át (a mongol kort is beleértve) a kínai nyelv, különösen az írott kínai nyelv, *hasonló funkciót töltött be, mint Európában a latin*. Az írásbeliség és a tudomány elsődleges fontosságú nyelve volt, amelyet rendkívül széles körben használtak az írástudók, függetlenül attól, hogy kínaiak voltak vagy sem. A kínai nyelv tehát a Mongol Birodalom jelentős részén a legfőbb közvetítőnyelv volt. Ugyanúgy nincs okunk meglepődni azon, hogy a tanulmányban elemzett mongol történeti források kínai nyelven maradtak fenn, mint ahogy azon sem csodálkozunk, hogy Rogerius mesternek vagy Spalatói Tamásnak a magyarországi tatárjárással kapcsolatos írásai latin nyelven maradtak ránk.

A vizsgált szövegek és a muhi csata

A három kínai nyelvű mongol forrásban megörökített események közül azokat tekinthetjük a muhi csata történéseinek, amelyek a Kuoninghe 遼寧河 (Kuoning folyó) vagy Guoninghe 郭寧河 (Guoning folyó) elnevezésű helyszínhez kötődnek. Foglalkozunk össze röviden – hangsúlyozottan csak az érvrendszer néhány elemére kitérve – miért tekinthető egyértelműnek, hogy az a csata, amelyet a tanulmányban vizsgált három történeti forrás a Kuoninghe 遼寧河 vagy Guoninghe 郭寧河 néven emlegetett helyszínhez köt, *nem más, mint a muhi csata*.

Mindenekelőtt fontos tisztázni, hogy a három szövegben alkalmazott fenti két kínai nyelvű névátírás (Kuoninghe 遼寧河 / Guoninghe 郭寧河) egyértelműen *ugyanazon magyar földrajzi név* kínai írásjegyekkel történő átírására irányul, ezt korábbi kutatásaim során részletesen bebizonyítottam. Emellett azt is kimutattam, hogy a Kuoninghe 遼寧河, illetve a Guoninghe 郭寧河 névátírás a korabeli muhi puszta egyik markáns földrajzi/vízrajzi képződményét, a Karingó/Kerengő/Keringő néven emlegetett folyót/eret jelöli, a név három alakváltozata közül a „Karingó” alakváltozat visszaadását célozva meg.⁵

Az elmúlt több mint egy évszázad során a fenti három forrás közül a muhi csata és a magyarországi tatárjárás kutatói világszerte jellemzően kizárólag az „A” szöveget (annak is csak egy részét) ismerték és használták. Ezen szöveg esetében ugyanakkor a kutatók körében *rendkívül széleskörű konszenzus* alakult ki abban a kérdésben, hogy az „A” szövegben a „Kuoning folyónál” (vagyis, mint kimutattuk, a „Karingó” folyónál/érenél) lezajlott csataként emlegetett összecsapás *azonos a muhi csatával*.⁶ Ez a szilárd egyetértés alapvetően azon alapul, hogy a „Kuoning folyónál” lezajlott ütközet leírása rendkívül nagyfokú egyezést mutat a muhi csatával kapcsolatos más forrásokban olvasható leírásokkal, így a csata jól beazonosítható. Mivel ez az azonosítás vitán felül áll, axiómának tekinthetjük.

Ebből ugyanakkor az is következik, hogy az a fegyveres összecsapás, amelyet a „B” és a „C” szöveg ugyanezen helyszínhez köt, szintén a muhi csatával

azonosítható. Ezt szilárdan alátámasztja az is, hogy mind a „B”, mind a „C” szöveg ugyanezen helyszínhez kötődő csataleírása egyértelműen átfedésben van a muhi csata „A” szövegben olvasható leírásával, illetve a muhi csatáról szóló más források (pl. a magyar és egyéb nyugati források) elbeszéléseivel.

A tatár vezérkar összetétele és a kezdeti hadműveletek

A kínai nyelvű mongol források informálnak bennünket a Magyarország elleni tatár inváziót irányító *legfelső katonai vezetői kör személyi összetételéről* és az invázió megindításakor végrehajtott tatár *hadműveletekről*.

A vizsgált történeti források szerint a Magyarországra támadó tatár haderő öt legfontosabb vezére Szübeetej, Batu, Xuliwu, Sejbán és Kadan volt.⁷ (Ez a felsorolás a vonatkozó forrásban található sorrendet őrzi meg.)

A szövegek arról tanúskodnak, hogy a tatárok *öt csapatba formálódva, öt seregtesttel törtek be Magyarországra*. A forrásokból egy alaposan megtervezett, *többfrontos* támadás képe rajzolódik ki. A vizsgált történeti dokumentumokból az tűnik ki, hogy *a Magyarországra támadó tatár haderő előőrsét Szübeetej vezette*.

Minderről a források így írnak:

„A” SZÖVEG: Átkeltek a *Hazali*-hegy(ek)en [a Kazár-hegy(ek)en], és támadást indítottak a *mazhaer* [a magyar] törzs uralkodója, a *qielian* [a király] ellen. Szübeetejék képezték az előőrsöt. Szübeetej és a fejedelmek – *Badu* [Batu], *Xuliwu*, *Xiban* [Siban vagy más néven Sejbán] és *Hadan* [Kadan] – öt csapatba formálódva, különválva haladtak előre.⁸

„C” SZÖVEG: Ezt követően (Szübeetej) részt vett a *mazha* [a magyar] törzs elleni támadásban. (...) A fejedelmek öt hadoszlopba formálódva hatoltak be (az országba).⁹

Mint a későbbiekben a kínai nyelvű mongol források segítségével látni fogjuk, a tatár inváziónak a muhi csatáig tartó időszakában Szübeetej és az általa vezetett előørs egyértelműen *a Batu által vezetett főszereg számára* végezte a hadszíntér és a hadműveletek előkészítését (beleértve a muhi csata helyszínének kiválasztását és előkészítését, a haditerv kidolgozását, az ellenfél meghatározott helyszínre csalogatását), és a muhi csatában Batu és Szübeetej együtt harcolt (tehát a két seregtest közötti távolság viszonylag könnyen áthidalható volt). Mindezek alapján okkal feltételezhetjük, hogy a Szübeetej által vezetett előørs és a Batu által vezetett főszereg a tatár betöréskor *egy úton haladt*, Szübeetej gyorsabban mozgó alakulata elől, a Batu által irányított főszereg pedig a nyomában.

A mongol hadvezetés összetétele azt mutatja, hogy a magyarországi mongol invázió *Ögödej nagykán akaratával összhangban lévő hadi cselekmény volt*. A Magyarország elleni invázióban részt vett Kadan, Ögödej fia is¹⁰ (lásd fent az „A” szöveget), illetve az akkor már majdnem hetvenéves Szübeetej, a világhódító mongol haderő élő legendája, aki nem Batu hadvezére volt, hanem a nagykánok – előbb Dzsingisz, utána Ögödej – hadvezére. Mint a tatár forrásokból kiderül, Szübeetejt Batunak nem másról, mint *Ögödej nagykántól kellett elkérnie*.

Erre még akkor került sor, amikor Batunak közvetlenül a magyarországi inváziót megelőzően, az oroszok elleni harcok során nehézségei adódtak:

„A” SZÖVEG: A *xinchou* évben [1241] *Taizong* [Ögödej kán] megparancsolta *Badunak* [Batunak] és más fejedelmeknek, hogy vezessenek hadjáratot a *wulusi* [az orosz] törzs vezére, *Yelieban* ellen. Ő azonban legyőzte őket. Ostromgyűrűt vontak *Tulisige* falai köré, de nem tudták bevenni az erődítményt. Ekkor *Badu* [Batu] feliratot intézett az uralkodóhoz, melyben kérte, küldje el Szübeetejt, hogy ő irányítsa a harcokat.¹¹

„C” SZÖVEG: A *xinchou* évben [1241] *Badu* [Batu] és más fejedelmek parancsba kapták, hogy vezessenek hadjáratot a *wulusik* [az oroszok] ellen. Azok azonban legyőzték őket. Ostrom alá vették *Tulige* falait, de nem tudták bevenni az erődítményt. (Ekkor Batu) feliratot intézett az uralkodóhoz, melyben kérte, küldje el Őméltóságát [Szübeetejt], hogy ő irányítsa a harcokat.¹²

Mint ezekből a forrásokból is kitűnik, Batu azzal a szándékkal kérte el a nagykántól Szübeetejt, hogy „ő irányítsa a harcokat”, tehát *kiemelt katonai vezetőként* tevékenykedjen mellette.

A magyar haderő helyzetének értékelése a muhi csata előtt

A kínai nyelvű mongol forrásokból az is kiderül, hogy a fegyveres összecsapásokba bocsátkozást *megelőzően*, tehát az invázió megindítása és a muhi pusztán lezajlott csata előtt, *a tatárok hogyan értékelték a magyar haderő helyzetét*.

A tatár hadvezetés úgy vélekedett, hogy Magyarországon *jelentős haderővel* kell szembenézniük, és *fokozott óvatossággal* kell végezniük hadmozdulataikat. A források egyfajta „tisztelettel” beszélnek a magyar haderőről: olyan haderőként írják le, amelynek „ereje hatalmas” (*shi sheng* 勢盛), amellyel szemben „nem szabad könnyelműen előretörni” (*wei ke qing jin* 未可輕進), és amely ezen tulajdonságairól széles körben ismert („sokan mondták” – *zhong yue* 衆曰). A szövegek így fogalmazznak:

„A” SZÖVEG: Átkeltek a *Hazali*-hegy(ek)en [a Kazár-hegy(ek)en], és támadást indítottak a *mazhaer* [a magyar] törzs uralkodója, a *qielian* [a király] ellen. (...) Sokan mondták, hogy „a *qielian* [a király] hadseregének ereje hatalmas, nem szabad könnyelműen előretörni”.¹³

„C” SZÖVEG: Ezt követően (Szübeetej) részt vett a *mazha* [a magyar] törzs elleni támadásban. Értesüléseik voltak arról, hogy azok uralkodója, a *qielian* [a király], rendkívül hatalmas katonai erővel rendelkezik.¹⁴

Haditero, feladatmegosztás, végrehajtás

A kínai nyelvű mongol források bemutatják számunkra *a muhi csatában alkalmazott tatár haditero*t, a tatár seregen belüli *feladatmegosztást*, a haditero végrehajtásának folyamatát, *sikereit és kudarcait*, illetve a harc során elszenvedett *tatár veszteségek* egy részét.

A források tanúsága szerint a muhi csatában alkalmazott mongol haditervet az előörsöt irányító *Szübeetej dolgozta ki*. Ezt a haditervet az egyik szöveg a kínai hadtudomány egyik fontos *terminus technicus*ának használatával „ravasz stratégiának” (*qi ji* 奇計) nevezi, már önmagában ezzel is rámutatva, hogy a Szübeetej-féle haditerv ún. „rendhagyó”, „meglepő” vagy „ravasz” hadművelet végrehajtását tűzte ki célul, tehát alapvető fontosságú eleme volt a hadicsel alkalmazása, a váratlan hadművelet végrehajtására, a meglepetés erejére történő alapozás.¹⁵ A Szübeetej-féle haditerv fontos része volt, hogy az általa vezetett előörs a magyar király seregét „provokálja” (*tiao* 挑) és „odacsalja” (*you* 誘) a Karingó/Kerengő/Keringő folyóhoz/érhez, a Batu által vezetett főszereg közvetlen közelébe. A források így fogalmazznak:

„A” SZÖVEG: Szübeetej ravasz stratégiát eszelt ki: odacsalja (a király) seregét a *Kuoning* folyóhoz [a Karingó folyóhoz].¹⁶

„C” SZÖVEG: Óméltósága [Szübeetej] azt a haditervet eszelte ki, hogy alkalmazzanak provokációt, és csalják őket a *Kuoning* folyóhoz [a Karingó folyóhoz].¹⁷

A kínai nyelvű tatár forrásokból és a nyugati forrásokból egyaránt tudjuk, hogy a haditerv ezen részét a mongol előörs sikeresen végre is hajtotta.

Mint a fentiekből világosan látszik, a vizsgált mongol források azt mutatják, hogy a *csata helyszínét a tatárok választották meg*.

A mongol forrásokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a harcoló feleket *folyó (vagy több folyó) választotta el egymástól*, amelyen (amelyeken) egyik vagy másik félnek át kellett kelnie. A harcoló feleket elválasztó folyó (vagy folyók) területét a Szübeetej-féle haditerv *három műveleti területre* osztotta fel: *felső (shang* 上), *középső (zhong* 中) és *alsó (xia* 下) műveleti területre. A terv kulcsfontosságú részét képezték az alábbiak:

- Batu és az általa vezetett főszereg a középső műveleti területen, az ott található híd segítségével hajtja végre az átkelést.
- Egy megkerülő alakulat a felső műveleti területen, azaz a felső folyásnál (a hídtól északra), egy sekélyebb vízű részen lóval átgázolva jut át a folyón (vagy folyókon).
- Szübeetej pedig egy másik megkerülő alakulat élén az alsó műveleti területen, tehát az alsó folyásnál (a hídtól délre), „fából tutajokat kötöttet össze, és titokban átkel, hogy kerülőt téve felbukkanjon az ellenség háta mögött”.

Mindez egyebek mellett az alábbi szövegrészekben is tükröződik:

„A” SZÖVEG: Szübeetej ravasz stratégiát eszelt ki: odacsalja (a király) seregét a *Kuoning* folyóhoz [a Karingó folyóhoz], a fejedelmek seregei a felső folyásnál lesznek, ahol a víz sekély, és lóval át lehet kelni, középen ráadásul van híd is, az alsó folyásnál pedig, ahol mély a víz, Szübeetej majd fából tutajokat kötöttet össze, és titokban átkel, hogy kerülőt téve felbukkanjon az ellenség háta mögött. (...) *Badu* [Batu] serege a hídnál harcolt (...).¹⁸

„B” SZÖVEG: (Szübeetej) elküldte oldalszárnyát, hogy keljen át az alsó folyásnál, mozsárban szétmorzsolta (a magyar király) erődjét, és bevette azt.¹⁹

„C” SZÖVEG: (...) (Szübeetej) az alsó folyásnál fák használatával átkelt a folyón, majd egyenesen nekitámadva mozsárba fogta (a magyarok) erődjét, és bevette azt.²⁰

Bár a szövegek nem fejtik ki explicit módon, de feltételezhető, hogy a Szübeetej-féle haditerv azzal a lehetőséggel is számolt, hogy a magyarok (részben vagy egészében) megkísérlik a Sajón való átkelést, illetve azzal is, hogy megállnak a folyó előtt.²¹ A felső és az alsó művelti területen tervezett mongol átkelés minden bizonnyal mindkét opció esetén a terv részét képezte. Mivel a második lehetőség valósult meg, valószínűsíthető, hogy a felső művelti területen átkelő megkerülő alakulat elsődleges feladata a magyar hídőrség semlegesítése, a Batu által vezetett hídi átkelés biztosítása, támogatása volt.²² Ugyanakkor az alsó művelti területen átkelő, Szübeetej által vezetett megkerülő alakulat fő feladata az lehetett, hogy a titokban végrehajtott átkelést követően a magyarok táborát meglepetésszerűen hátra támadja és körülzárja, és ezzel megakadályozza, hogy a magyar táborban lévők a hídőrség, illetve a táboron kívül harcoló magyarok segítségére tudjanak sietni. (Ez utóbbival kapcsolatban lásd pl. fentebb a „C” szöveget: „átkelt a folyón, majd egyenesen nekitámadva mozsárba fogta a magyarok erődjét”. – Szübeetej tehát nem a hídhez ment, hanem „egyenesen” a magyarok táborához.)

A kínai nyelvű mongol forrásokból kiderül, hogy *hiba csúszott a mongol haditerv végrehajtásába*: a Szübeetej által vezetett átkelést, amely az alsó művelti területen zajlott, illetve a Batu által vezetett átkelést, amely a középső művelti területen folyt, *nem sikerült összehangolni*. Ennek okáról Batu és Szübeetej eltérő módon vélekedett. Figyelemre méltó, hogy a tatár források mindkét, egymással ellentétes véleményt megörökítik, és élénk tárlják. Batu utólag úgy értékelte a helyzetet, hogy a Szübeetej vezette oldalszárny „*késve érkezett*”. Szübeetej ezzel szemben Batuékát vádolta azzal, hogy nem voltak rá tekintettel, és *túl korán kezdték meg az átkelést*. Szübeetej azzal védekezett, hogy amikor Batuék „*átkeltek, és harcba bocsátkoztak*”, akkor ő „*az alsó folyásnál még nem végzett a tutajok összekötésével*”, tehát az átkelést biztosító technikai eszközök elkészítésével. Minderről lásd az alábbi szöveget:

„A” SZÖVEG: Amikor a fejedelmek gyűlésre egybegyűltek, *Badu* [Batu] azt mondta: „Amikor a *Kuoning* folyónál [a Karingó folyónál] harcoltunk, Szübeetej segítsége késve érkezett, ezért megölték az én *Bahatumat!*” Szübeetej erre így felelt: „Fejedelem uraim csak azt tudták, hogy a felső folyásnál sekély a víz, ráadásul van híd is, így (azután) átkeltek, és harcba bocsátkoztak. Azt azonban nem tudták, hogy én az alsó folyásnál még nem végeztem a tutajok összekötésével. Most csak azt hangoztatják, hogy én késve érkeztem, de gondolniuk kellene arra is, hogy mi volt ennek az oka.”²³

A mongol források megörökítik, hogy amikor Batu és a főserég a középső műveleti területen, a hídnál megkezdte az átkelést, *a magyar sereg győzelmet aratott felettük*, és jelentős veszteségeket okozott nekik. Az összecsapás során komoly embervesztés következett be a Batu által vezetett főserég *elitjének* körében is (vértések, Bahatu vezér). A forrásokban ez egyebek mellett így jelenik meg:

„A” SZÖVEG: (Szübeetej) még nem kelt át a folyón, amikor a fejedelmek őt megelőzve megkezdtek a folyón való átkelést, és harcba bocsátkoztak. *Badu* [Batu] serege a hídnál harcolt, de a tervezettel ellentétben felülkerekedtek rajtuk. *Badu* [Batu] a vértesei közül elvesztett harminc főt, ráadásul elvesztette a zászlaja alatt szolgáló hadvezért, *Bahatut* is.²⁴

„C” SZÖVEG: A (mongol) főserég felvette a harcot, de alulmaradt a csatában.²⁵

A kínai nyelven fennmaradt mongol forrásokból kitűnik, hogy a muhi csata döntő hadművelete a magyar tábor körülzárása és ostroma volt. A Szübeetej által vezetett megkerülő alakulat végül, ha „késve” is, de *átkelt a folyón* az alsó műveleti területen. Ezt követően a tatár sereg a magyarok táborát „mozsárba fogta”, „szétmorzsolta”, és „bevette”. A kínai nyelvű mongol források a muhi csatában aratott tatár győzelmet egyértelműen *a magyarok táborának bevételeivel azonosítják*, hiszen a források kizárólag a magyar tábor bevételeinek elbeszélése révén örökítik meg a tatár győzelem tényét.²⁶ A történeti dokumentumokban mindez így jelenik meg:

„B” SZÖVEG: (Szübeetej) elküldte oldalszárnyát, hogy keljen át az alsó folyásnál, mozsárban szétmorzsolta (a magyar király) erődjét, és bevette azt.²⁷

„C” SZÖVEG: A (mongol) főserég felvette a harcot, de alulmaradt a csatában. Azonban (Szübeetej) az alsó folyásnál fák használatával átkelt a folyón, majd egyenesen nekitámadva mozsárba fogta (a magyarok) erődjét, és bevette azt.²⁸

A tatárok a muhi csata helyszínéről és a magyar táborról

A kínai nyelvű mongol források *a muhi csata helyszínét* is megnevezik. A vizsgált történeti dokumentumok a magyar tábort várárokszerűen körülölelő folyót/eret emlegetik az ütközet helyszínéeként. Ezzel kapcsolatban korábbi munkáimban egyebek mellett az alábbiakat mutattam ki a kínai nyelvű mongol források alapján:²⁹

- A három vizsgált kínai nyelvű mongol forrás a muhi csata helyszínét jelölő magyar földrajzi név lejegyzésére két kínai nyelvű névátírást (hangátírást, fonetikus átírást) használ: Kuoninghe 遼寧河 (jelentése: Kuoning folyó/ér) és Guoninghe 郭寧河 (jelentése: Guoning folyó/ér).
- Ha a kínai nyelv történeti fonológiáját vizsgáló sinológiai kutatásokra támaszkodva rekonstruáljuk, hogy a két névátírást kínai írásjegyeit hogyan ejtették a 13-14. században, azt láthatjuk, hogy mindkét névátírást százszázalékos pontossággal adja vissza a „Karingó” nevet.³⁰

- A két névátírás a Karingó/Kerengő/Keringő néven emlegetett folyót/eret jelöli, amely a muhi csata idején a mai Szakáld térségének délkeleti részén volt megtalálható (napjainkra kiszáradt).
- A muhi csata idején a magyar hadsereg tábora, ahol az ütközet döntő összecsapására sor került, a Karingó/Kerengő/Keringő folyó/ér által körülvelt területen helyezkedett el.

A kínai nyelvű mongol források a muhi csata körzetében található folyók közül *egyetlen folyót említenek név szerint: a „Karingó” folyót/eret*. A szövegekben a „Karingó” folyó földrajzi név a tatárok által csalogatott magyar sereg *vonulásának végpontját jelöli meg*. (Lásd: „Szübeetej ravasz stratégiát eszelt ki: odacsalja (a király) seregét a Karingó folyóhoz”. / „Öméltósága [Szübeetej] azt a haditervet eszelte ki, hogy alkalmazzanak provokációt, és csalják őket a Karingó folyóhoz.”) Tehát a „Karingó” folyó földrajzi név a kínai nyelvű mongol szövegekben *azt a földrajzi pozíciót jelöli, ahol a magyar hadsereg elhelyezkedett a csata idején*.

A tatárok történeti forrásaiból az is kitűnik, hogy a „Karingó” folyóhoz/érhez csalt *magyar hadsereg tábora erődített volt*:

„B” SZÖVEG: (...) mozsárban szétmorzsolta (a magyar király) erődjét (...).³¹

„C” SZÖVEG: (...) egyenesen nekitámadva mozsárba fogta (a magyarok) erődjét (...).³²

A fenti forrásokban használt „erőd” (*cheng 城*) kifejezés azt is egyértelműen jelzi, hogy a magyarok tábora *ideiglenes vagy állandó fallal, erődítéssel volt körülvéve*. A kifejezés ugyanis falat, erődítést, vagy fallal, erődítéssel körülvett helyet, várost, várat, erődítményt jelöl.³³

A kínai nyelvű mongol forrásokban a „Karingó” folyó/ér nevének fonetikus átírására használt kínai írásjegyek *jelentése* is figyelemre méltó. A csata helyszínét jelölő magyar földrajzi név átírására szolgáló Kuoninghe 遼寧河 névátírás *kuo 遼* írásjegyének jelentése „várfalat, városfalat vagy erődítmény falát *körülvevő* vizesárok vagy folyó”,³⁴ a Guoninghe 郭寧河 névátírás írásjegyeinek jelentése pedig „a fal” „védelmét/nyugalmát biztosító” „folyó/ér”.³⁵ Tehát mindkét névátírás kínai írásjegyeinek *jelentése* azt mutatja, hogy a kínai nyelvű mongol forrásokban *a muhi csata helyszínéeként megjelölt folyó vagy ér* nem más volt, mint *egy tábor vagy erőd „falát” körülvevő folyó vagy ér*. Az idegen nevek és szavak fonetikus átírására használt kínai írásjegyeket nagyon gyakran egyszerre alkalmazták (és alkalmazzák ma is) fonetikai és fogalmi deskripcióra, ennek több évezredes hagyománya és gyakorlata van a kínai nyelvben.

A muhi csata helyszínével és a magyar tábor elhelyezkedésével kapcsolatos tatár narratíva *megbízhatóságát a régészeti leletek is jelentős mértékben megerősítik*. A *Hadttörténelmi Közlemények* című folyóiratban 2018-ban publikáltam azt a tanulmányt, amelyben a kínai nyelvű mongol források alapján kimutattam, hogy a muhi csata idején a magyar tábor a Karingó/Kerengő/Keringő folyó/ér által körülvelt területen helyezkedett el.³⁶ Ezt követően, 2019-ben, a régészek a muhi csatához köthető fegyveres összecsapás *régészeti nyomait* azonosították a Karingó/Kerengő/Keringő folyó/ér térségében.³⁷

A tatár győzelemtől a tatár kivonulásig

A tatárok 1242-ben történt kivonulása a Magyar Királyság területéről, *a magyar történelem egyik legfontosabb eseménye volt*. A kínai nyelvű mongol forrásokban *maguk a tatárok is írnak a kivonulás kérdéséről*. A tatárok kivonulásának okáról/okairól számos teória létezik,³⁸ azonban a rendkívül gazdag vonatkozó hazai és nemzetközi szakirodalomban mindeztidáig nem ismertettek olyan kutatást, amely a kínai nyelvű mongol források alapján rekonstruálta volna az alábbiakban bemutatott tatár döntési folyamatot.

A kínai nyelvű mongol forrásokból világosan kitűnik, hogy bár a muhi csatában a tatár erők győzelmet arattak, azonban a tatár hadvezetés öröme korántsem volt felhőtlen. Mint fentebb láttuk, a tatár sereg az ütközet során jelentős veszteségeket szenvedett el, és emiatt a muhi csata után komoly feszültség alakult ki a tatár vezérkaron belül. Batu és Szübeetej összeveszett egymással: egymást hibáztatták a csata során elszenvedett kudarcok miatt. A források szerint Batu csak később bocsátott meg Szübeetejnek, végül azonban azt is nyilvánosan kijelentette, hogy a magyarországi hadjáratban elért mongol sikerek elsősorban Szübeetej hadvezéri tevékenységén alapultak:

„A” SZÖVEG: Később, amikor nagygyűlést tartottak, kancatejet és szőlőbort ittak, és *Badu* [Batu] a *qielian* [a király] elleni hadjárat idején történekről beszélt, ezt mondta: „Amit akkor elértünk, az bizony mind Szübeetej érdeme volt!”³⁹

A kínai nyelvű mongol történeti dokumentumokból kiderül, hogy *a muhi csatát követően a mongol vezérkar haditanácsot tartott, és ennek során „alaposan fontolóra vette”* (*xu tu* 徐圖) a Magyarországról történő kivonulás (*huan* 還) kérdését. A haditanácson Batu és más fejedelmek úgy értékelték a helyzetet, hogy „az ellenség még mindig jelentős létszámú” (*di shang zhong* 敵尚衆), azaz a magyar haderő még mindig nagyon erős, ezért az országból ki kell vonulni. Mindez világosan tükröződik az alábbi szövegben:

„A” SZÖVEG: Később, amikor már átkeltek, a fejedelmek úgy vélekedtek, hogy az ellenség még mindig jelentős létszámú, ezért azt szerették volna, hogy Szübeetej fordítsa vissza a sereget. Alaposan fontolóra vették ezt.⁴⁰

Fontos rámutatni, hogy ezen szövegrészlet korábbi fordításai alapján számos kutató olyan következtetéseket vont le, hogy a szövegben leírt események *a muhi csata során* történtek, vagy, hogy a mongolok *a muhi csata közben* akartak visszavonulni.⁴¹ Ez annak az eredménye, hogy a sinológia az elmúlt évtizedekben szinte magára hagyta a muhi csata nem sinológus kutatóit a források értelmezése terén. Az iménti idézetben az „alaposan fontolóra vették ezt” (*xu tu zhi* 徐圖之) kijelentés eredeti kínai nyelvű megfogalmazásában a *xu* 徐 kifejezés nem egyszerűen azt a jelentést hordozza, hogy „alaposan”, hanem nagyon határozottan azt is jelenti, hogy „hosszasan”, „sietség nélkül”, „komótosan”, „szépen-lassan”, „ráerősen” gondolták át, „fontolták meg” (*tu* 圖) a kérdést.⁴² Ez egyértelműen mutatja, hogy a fent idézett kínai nyelvű mongol forrás szerint

a tatárok a visszavonulás kérdéséről hosszasan tárgyaltak, sietség nélkül, „szépen-lasan”, ráérősen, „komótosan”, alaposan átgondolva azt. Ebből pedig világosan kitűnik, hogy a fenti szöveg nem olyan tanácskozást ír le, ami a csata hevében történt. Christopher P. Atwood hozzám hasonlóan a muhi csatát követő eseménynek tekinti ezt a tanácskozást.⁴³ Carl Fredrik Sverdrup szintén valószínűsíti, hogy erre a haditanácsra a muhi csatát követően került sor.⁴⁴

Az ímént vizsgált szöveg folytatásának tanúsága szerint Szübeetej volt az, aki ezen a haditanácson egy olyan „menetrendre” beszélt rá az elbizonytalanodott, visszavonulást fontolgató tatár vezérkart, hogy előbb teljesítsenek bizonyos hadászati, stratégiai célokat (foglalják el az ország keleti felét a Duna vonaláig, a déli irányú hódításokkal pedig jussanak el egészen Mačva/Macsó erődítményéig), és csak ezt követően vonuljanak ki a Magyar Királyság területéről.⁴⁵ A fent idézett szövegrész folytatása arról is tájékoztat bennünket, hogy a tatár kivonulás végül az ekkor megbeszélteknek megfelelően zajlott le: Mačva/Macsó erődítményének ostromát és bevételét követően a tatárok „visszavonultak” (huan 還). Tehát a mindezekről beszámoló kínai nyelvű mongol történeti forrás szerint a tatár kivonulásról szóló döntés még ezen a haditanácson megszületett.

Mint a forrásból egyértelműen kiderül, a tatár kivonulásról szóló döntés azon alapult, hogy a tatár vezetés hogyan értékelte a magyar haderő helyzetét a muhi csata után. Ezt a helyzetértékelést a már idézett forrásrészlet így foglalja össze: „az ellenség még mindig jelentős létszámú” (di shang zhong 敵尚衆), azaz a magyar haderő még mindig nagyon erős.⁴⁶

Az elmondottak így jelennek meg a fent idézett szövegrészben és folytatásában:

„A” SZÖVEG: Később, amikor már átkeltek, a fejedelmek úgy vélekedtek, hogy az ellenség még mindig jelentős létszámú, ezért azt szerették volna, hogy Szübeetej fordítsa vissza a seregeket. Alaposan fontolóra vették ezt. Szübeetej azonban ezt mondta: „Ha fejedelem uraim vissza akarnak fordulni, akkor forduljanak vissza. Én bizony addig nem vonulok vissza, amíg a Tuna folyóig [a Duna folyóig], (és) Macha [Mačva/Macsó]⁴⁷ falaihoz el nem érek.” Így azután, (amikor) elvágatott Macha [Mačva/Macsó] falaihoz, a fejedelmek is odamentek. Ezt követően támadást indítottak ellene, bevették, majd visszavonultak.⁴⁸

Összegzés

Mint a fentiekből kitűnik, a rendelkezésünkre álló kínai nyelvű mongol történeti források meglehetősen részletességgel tárják fel előttünk a muhi csata tatár narratíváját, vagyis azt, hogy a tatárok szerint miként zajlott le az ütközet. Ezek a források bemutatják számunkra a magyarországi tatár invázió kezdeti hadműveleteit, az inváziót irányító vezérkar személyi összetételét, a muhi csatában alkalmazott tatár haditervet, az ütközet során végrehajtott tatár hadműveleteket, a seregen belüli feladatmegosztást, a haditerv megvalósításának kudarcait és sikereit, a csatában elszenvedett tatár veszteségek egy részét, a tatár katonai

vezetésen belüli konfliktusokat, a magyar haderő csata előtti és csata utáni helyzetének tatár értékelését, a magyar sereg táborának elhelyezkedését és a tábor egyéb jellegzetességeit, sőt azt is, hogy a tatár vezérkar a muhi csatában aratott győzelem ellenére, az ütközet utáni helyzetértékelés alapján miként hozta meg a Magyar Királyság területéről történő kivonulásra vonatkozó döntést.

JEGYZETEK

1. B. Szabó 2016, 128.
2. „Subutai” 速不台. In *Yuanshi* 元史. Juan 121. 卷一百二十一, Liezhuan 8. 列傳第八 (A *Wuying Dian ershisi shi* 武英殿二十四史 részét képező *Yuanshi* 元史 szövegváltozat.) Lásd: P. Szabó 2018, 262–267.
3. „Xuebutai” 雪不台. In *Yuanshi* 元史. Juan 122. 卷一百二十二, Liezhuan 9. 列傳第九 (A *Wuying Dian ershisi shi* 武英殿二十四史 részét képező *Yuanshi* 元史 szövegváltozat.) Lásd: P. Szabó 2018, 267–270.
4. Wang Yun 王恽: *Da Yuan guanglu dafu pingzhang zhengshi Wuliang shi xianmiao beiming* 大元光祿大夫平章政事兀良氏先廟碑銘 (A Nagy Yuan Birodalom nagyméltóságú főura, tartományi prefektusa, Wuliang úr ősei templomának kőtáblafelirata). In Wang Yun: *Qiujuan xiansheng daquan wenji* 秋澗先生大全文集 (Qiujuan úr összegyűjtött művei). Shanghai: Shangwu Yinshuguan. Sibü congkan 四部叢刊 kiadás: Yuankori (1271–1368) kiadás alapján készült Hongzhi 弘治 időszakbeli (1488–1505) reprint 1922 körül nyomtatott facsimile kiadása. Juan 50. 卷第五十. (50. tekercs) Lásd: P. Szabó 2022, 120–123.
5. P. Szabó 2018, 270–275, 277–280.; P. Szabó 2022, 113–117, 124.
6. Olchváry 1902, 517, 519, 527.; Négyesi 1997, 297, 304, 309–310.; Pintér 2005, 675–676, 680.; Kovács 2007, 16, 18–19.; B. Szabó 2016, 139.
7. A nevek kínai nyelvű átírása(i): Szübeetej: *Subutai* 速不台 / *Xuebutai* 雪不台 / *Subutai* 速不臺; Batu: *Badu/Badou* 拔都; Xuliwu: *Xuliwu/Yuliwu* 吁里兀; Sejbán: *Xiban* 昔班; Kadan: *Hadan* 哈丹.
8. P. Szabó 2018, 266.
9. P. Szabó 2022, 123.
10. Atwood 2004, 36, 79, 417.
11. P. Szabó 2018, 265.
12. P. Szabó 2022, 123.
13. P. Szabó 2018, 266.
14. P. Szabó 2022, 123.
15. A *terminus technicus*ról lásd: Tokaji 2015, 156.; P. Szabó, Tokaji 2018, 17.

16. P. Szabó 2018, 266.
17. P. Szabó 2022, 123.
18. P. Szabó 2018, 266.
19. P. Szabó 2018, 269.
20. P. Szabó 2022, 123.
21. Mint Négyesi Lajos rámutat, a tatárok valószínűleg abban bíztak, hogy a magyarok megkísérlik a folyón való átkelést. Ebben az esetben a tatárok számára kedvezőbb forgatókönyv valósult volna meg. Lásd: Négyesi 1997, 299.; Négyesi 2007, 582.
22. Négyesi 1997, 304.
23. P. Szabó 2018, 266.
24. P. Szabó 2018, 266.
25. P. Szabó 2022, 123.
26. A muhi csata leghosszabb, legrészletesebb leírását tartalmazó „A” szöveg elmulasztja közölni, hogy a mongol haderő a csatában győzelmet aratott.
27. P. Szabó 2018, 269.
28. P. Szabó 2022, 123.
29. P. Szabó 2018, 270–275, 277–280.; P. Szabó 2022, 113–117, 124.
30. A névátírások százszázalékos pontossága azt jelenti, hogy mindkét kínai nyelvű névátírásban a „Karingó” hangsor hét (7) hangjából héthez (7) kapcsolódóan azonosítható fonetikai marker, és a fonetikai markerek mindkét névátírásban a megfelelő sorrendben követik egymást.
31. P. Szabó 2018, 269.
32. P. Szabó 2022, 123.
33. Mathews 1975, 49.; *Ciyuan* 1991, 602–604. A tábor erődítésének kérdéséről lásd: Veszprémy 2003, 390.; B. Szabó 2016, 132–134.
34. Li 2015, 66.; P. Szabó 2018, 274.
35. Mathews 1975, 313–314, 552, 658.; *Ciyuan* 1991, 855–857, 1753–1757, 3107–3108. A mindkét névátírásban használt *he* 河 írásjegy a „folyó” és az „ér” jelentést egyaránt hordozta/hordozza, lásd pl.: Mathews 1975, 313.
36. P. Szabó 2018, 259–286.
37. B. Szabó, Laszlovszky, Nagy, Uhrin 2020a, 88–91.; Laszlovszky, Rác 2020, 70–80.; B. Szabó, Laszlovszky, Nagy, Uhrin 2020b, 231–232.
38. Lásd pl.: Sinor 1972, 171–183.; Györffy 1981: 23.; Rogers 1996, 3–26.; Veszprémy 2003, 392–393.; B. Szabó 2016, 157–163.; Büntgen, Di Cosmo, 2016, 1–9.; Laszlovszky, Pow, F. Romhányi, Ferenczi, Pinke 2018, 419–450.; Pow 2019, 301–321.

39. P. Szabó 2018, 266.
40. P. Szabó 2018, 266.
41. Ez az értelmezés jelenik meg egyebek mellett az alábbi munkákban: Olchváry 1902, 519.; Négyesi 1997, 309–310; Kovács 2007, 19.; Négyesi 2007, 583.; B. Szabó 2016, 139.
42. Bámilyen klasszikus kínai szótárban ellenőrizhető, lásd pl.: Mathews 1975, 426.; *Ciyuan* 1991, 1076–1078.
43. Atwood 2004, 392.
44. Sverdrup 2017, 319.
45. A témával kapcsolatban lásd még: P. Szabó 2018, 276–278.
46. Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy a kínai nyelvű mongol források Ögödej nagykán halálát és a kánválasztó kurultájon való részvételt semmilyen módon *nem kapcsolják össze* a tatárok Magyarországról való kivonulásával. Az „A” szövegben szó esik a kurultájról („a fejedelmek nagygyűlése” / *zhuwang dahui* 諸王大會), kiderül belőle, hogy „Batu nem akart elmenni a fejedelmek nagygyűlésére”, Szübeetej azonban rá akarta beszélni őt a részvételre, mondván, „hogyan is tehetné meg, hogy nem megy el”. Azonban egyrészt a forrás mindezeket a *guimao* évre, vagyis 1243-ra datálja, azaz a tatár kivonulás utáni időszakra, másrészt (még ha a datálás pontatlan is volna) a kánválasztó kurultájt említő részletben nem esik szó a magyarországi hadműveletekről. Lásd: P. Szabó 2018, 267.
47. P. Szabó 2018, 276–278.
48. P. Szabó 2018, 266.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Atwood, Christopher P. 2004. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts On File.
- B. Szabó János 2016. *A tatárjárás – A mongol hódítás és Magyarország*. Budapest: Corvina.
- B. Szabó János, Laszlovszky József, Nagy Balázs, Uhrin Dorottya 2020a. Új régészeti eredmények a muhi csata kutatásában. *Határtalan Régészet* 5. (1): 88–91.
- B. Szabó János, Laszlovszky József, Nagy Balázs, Uhrin Dorottya 2020b. The Mongol Invasion of Hungary (1241–42) and its Eurasian Context. Interdisciplinary Research Project Supported by the National Research, Development and Innovation Office (2018–2022). *Annual of Medieval Studies at CEU* 26: 223–233.

- Büntgen, Ulf, Di Cosmo, Nicola. 2016. Climatic and Environmental Aspects of the Mongol Withdrawal from Hungary in 1242 CE. *Scientific Reports* 6: 25606: 1–9.
<https://doi.org/10.1038/srep25606>
- Ciyuan 辭源 (A szavak forrása). 1991. Peking: Shangwu Yinshuguan.
- Györffy György 1981. Bevezető. In *A tatárjárás emlékezete*, szerk. Katona Tamás, 5–31. Budapest: Magyar Helikon.
- Kovács S. Tibor 2007. Támadás és védekezés. In *A tatárjárás*, szerk. Ritoók Ágnes, Garam Éva, 16–21. Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum.
- Laszlovszky, József, Pow, Stephen, F. Romhányi, Beatrix, Ferenczi, László, Pinke, Zsolt 2018. Contextualizing the Mongol Invasion of Hungary in 1241–42: Short- and Long-Term Perspectives. *Hungarian Historical Review* 7 (3): 419–450.
- Laszlovszky József, Rácz Tibor Ákos 2020. Fémkeresős kutatások a muhi csataterén – Közösségi régészet, hadszínterek vizsgálata és a kapcsolódó módszertani kérdések. *Magyar Régészet* 9. (4): 70–80.
<https://doi.org/10.36245/mr.2020.4.7>
- Li Xiaojian 李晓倩 2015. Shui rao cheng „灕” liangqian nian 水绕城 “灕” 两千年 (A vízzel körülvelt város, „灕” kétezer esztendeje). *Shenzhou* 神州 2015/22.: 64–67.
- Mathews, R. H. 1975. *Mathews’ Chinese-English Dictionary*. Taipei: Dunhuang Shuju.
- Négyesi Lajos 1997. A muhi csata. 1241. április 11. *Hadtörténelmi Közlemények* 110. (2): 296–310.
- Négyesi Lajos 2007. Hol volt Muhi? *Élet és Tudomány* 2007 (19): 582–585.
- Olchváry Ödön 1902. A muhi csata. Harmadik és befejező közlemény. *Századok* 36: 505–527.
- P. Szabó Sándor 2018. A muhi csata és a tatárjárás középkori kínai nyelvű források fényében. *Hadtörténelmi Közlemények* 131. (2): 259–286.
- P. Szabó Sándor 2022. Kínai nyelvű mongol kőtáblafelirat a muhi csatáról. *Hadtudomány* 32. (2): 112–130.
<https://doi.org/10.17047/HADTUD.2022.32.2.112>
- P. Szabó Sándor, Tokaji Zsolt 2018. Előszó – A kínai hadtudomány klasszikusai. In *A kínai hadtudomány klasszikusai*, szerk. Tokaji Zsolt, P. Szabó Sándor, 9–22. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- Pintér János Zsolt 2005. Tatárok és magyarok (1241–1242). *Hadtörténelmi Közlemények* 118. (3): 660–696.

- Pow, Stephen. 2019. Climatic and Environmental Limiting Factors in the Mongol Empire's Westward Expansion: Exploring Causes for the Mongol Withdrawal from Hungary in 1242. In *Socio-Environmental Dynamics along the Historical Silk Road*, szerk. Yang, Liang Emlyn, Bork, Hans-Rudolf, Fang, Xiuqi, Mischke, Steffen, 301–321. Cham: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-00728-7_15
- Rogers, Greg S. 1996. An Examination of Historians' Explanations for the Mongol Withdrawal from East Central Europe. In *East European Quarterly* 30. (1): 3–26.
- Sinor, Denis 1972. Horse and Pasture in Inner Asian History. *Oriens Extremus* 19: 171–183.
- Sverdrup, Carl Fredrik 2017. *The Mongol Conquests: The Military Operations of Genghis Khan and Sübe'etei*. Solihull: Helion & Company.
- Tokaji Zsolt (ford.) 2015. *Szun-ce: A háború művészete*. Budapest: Helikon Kiadó.
- Veszprémy László 2003. Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez. In *Tatárjárás*, szerk. Nagy Balázs, 384–394. Budapest: Osiris Kiadó.